

JAN TESAŘ
TRAKTÁT
O „ZÁCHRANĚ
NÁRODA“

Texty z let 1967–1969
o začátku německé okupace

triáda

*„Řinčivě táhnou v hloubce klecí
porušitelné časné věci“*

Sen Vladimíra Holana
(Přehlídka vítězů v Praze v dubnu 1939)

OBSAH

I

Nacistická okupační politika v Protektorátě v roce 1939 (studie z roku 1968) . . . 7

- Vybudování základních institucí režimu . . . **12**
- Autonomní administrativa a politika její reprezentace . . . **30**
- Totalitarizace . . . **42**
- Duchovní stav české společnosti . . . **50**
- Podstata Neurathovy politiky . . . **63**

II

Vlast, národ a dějiny v českém myšlení na počátku okupace (torzo z roku 1967) . . . 69

- [Původní začátek studie] . . . **71**
- Použité materiály . . . **72**
- Protiněmecká opoziční jednota na počátku okupace . . . **77**
 - Druhá republika a Protektorát . . . **81**
 - Všenárodní opoziční jednota . . . **88**
 - Struktura národní opoziční jednoty . . . **100**
 - Ti, kdož stojí mimo . . . **113**
 - České kolektivní vědomí a jeho projevy . . . **121**
 - Rozklad národní opoziční jednoty . . . **137**
- Zápas na poli kulturním . . . **154**
 - Kulturní ráz doby . . . **163**
 - Rysy českého nacionalismu na počátku okupace . . . **190**

[Nedokončené exkurzy:]	
[Folklorismus a ruralismus] . . .	225
[Historismus] . . .	232
[Jiný zlomek] . . .	234
[Svatý Václav a Karel IV.] . . .	270
[Chelčický] . . .	274
[Kult baroka] . . .	280
[Václavkova edice „renesanční“] . . .	282
[Český společenský zpěv] . . .	284

III

Místo závěru na jaře 1968 . . .	289
„Záchrana národa“ a kolaborace . . .	291
Spor o hrdinu naší doby . . .	304

IV

Závěr na jaře 1969 . . .	309
Patnáctý březen v českých dějinách . . .	311

Poznámka původně zamýšlená jako úvod (2002) . . .	321
Doslov (2005) . . .	357

Bibliografická poznámka . . .	359
Použitá literatura (výběr) . . .	360
Jmenný rejstřík . . .	372

*Památce zesnulých kolegů
Františka Janáčka a Oldřicha Janečka*

Kniha vychází s laskavou podporou
Státního fondu kultury České republiky

© Nakladatelství Triáda, 2006

© Anna Koutná-Tesařová, 2006

ISBN tištěné verze 80-86138-67-4

ISBN verze PDF 978-80-87256-27-5

I
NACISTICKÁ OKUPAČNÍ POLITIKA
V PROTEKTORÁTĚ V ROCE 1939
(STUDIE Z ROKU 1968)

„Noc nad zemí/zvanou Čechy!“
(Ilustrace Miroslava Truksy v básnické sbírce Kamila Bednáře *Vánoce v Čechách*,
Praha, Václav Petr, o Novém roce 1941)

Dosavadní historické studie věnované německé okupační politice v Protektorátě nevyzdvihly nijak zvlášť otázku periodizace. Práce, které se zabývají nacistickým okupačním režimem nebo se ho nějak týkají, zpravidla spontánně přebírají obvyklou obecnou periodizaci okupačního období, používanou při výkladu dějin odboje a v podstatě původně odvozenou z obecné periodizace dějin druhé světové války. Neměli jsme tedy dosud příležitost vyměnit si názory na otázku, zda etapy německé okupační politiky v naší zemi jsou ve shodě s dnešním převažujícím názorem na periodizaci dějin odboje. Příčina tohoto zjevného nedostatku je dvojí: Jednak se tu bezpochyby projevuje nerovnoměrnost v poznání českých dějin v období německé okupace, dosavadní převážně zaměřené pouze na odboj. Tato stránka věci je mimo oblast zájmu této statě, a ponechávám ji tedy stranou. Druhá příčina se našeho tématu dotýká bezprostředně: mezi historiky, píšíci o režimu Protektorátu, nejsou dosud vyjasněna stanoviska k základní otázce, zda vůbec existují nějaké podstatné rozdíly v nacistické okupační politice u nás v jednotlivých jejích etapách. Lze říci, že dosavadní zpracování tíhnou – ať vědomě nebo nevědomě – spíše k zdůrazňování *kontinuity* nacistické okupační politiky, k podchytení jejích trvalých a podstatných znaků i k jejímu chápání bez potřebné diferenciaci podle let a tvůrců.¹

¹ Tento charakteristický rys je zřejmě docela přirozený při studiu problému, které je stále ještě v počátcích. Projevuje se v pracích Králových – v *Pravdě o okupaci* Praha, Naše vojsko 1962, a mimoděk snad ještě výrazněji ve starších *Otázkách hospodářského a sociálního vývoje v českých zemích v letech 1938–1945*, sv. 1–3, Praha, ČSAV 1957–1959.

Domnívám se, že ve vývoji německé okupační politiky v Protektorátě jsou patrná tři základní období navzájem od sebe odlišná různostmi zdaleka ne pouze taktického rázu; můžeme je zjednodušeně nazvat podle hlavních tvůrců soudobé politiky a symbolů dané doby jako období Neurathovo, Heydrichovo a Frankovo. Každé z nich má pak svůj vývoj a své charakteristické fáze. Není však mým úmyslem začít v tomto článku diskusi o tomto problému vcelku, ani nechci z této jistě diskusní premisy dedukovat nějaké další závěry. Chci poukázat na některé po mém soudu podstatné rysy období Neurathova, a to právě jeho úvodní fáze, v níž jsou tyto rysy zvláště markantní a jakoby krystalicky čisté. Existenci těchto rysů považuji pak za argument v nabízející se obecnější diskusi.

Předmětem článku je tedy úvodní fáze toho období nacistického okupačního režimu v Protektorátě, kdy byl hlavním tvůrcem nacistické politiky v Praze Neurath jako říšský protektor. Tato úvodní fáze, trvající vcelku asi osm měsíců, je zřetelně ukončena událostmi na podzim 1939, tj. nejprve počátkem války a jejími vnitřními důsledky, poté zejména 28. říjnem a 17. listopadem, jejichž důsledkem byla již dosti významná změna ve vztazích uvnitř nacistické vládnoucí skupiny v Praze a s tím související dost důležitý posun v celkovém poměru a rozestavení politických sil na protektorátní aréně.

Úvodní fáze nacistického okupačního režimu v Protektorátě přišla v dosavadní literatuře dosti zkrátka, zřejmě právě proto, že

Též chybě byl jsem do značné míry poplaten i já ve svých Poznámkách k problémům okupačního režimu v tzv. „protektorátě“, *Historie a vojenství* 13, 1964, č. 2, duben, s. 153–191, a č. 3, červen, s. 333–385, kde ještě navíc nejednou absolutizují znaky charakteristické pouze pro jedno období – Heydrichovo. Neměl jsem bohužel možnost studovat nejnovější práci Detlefa Brandesa, která je prozatím v rukopise; avšak lze-li soudit z autoreferátu Brandesova Základní rysy německé protektorátní politiky, jak je uveřejněn v *Odboji a revoluci* 6, 1968, č. 3, červenec, s. 22–48, chýlí se též on ke zdůrazňování spíše kontinuitních či zdánlivě kontinuitních prvků nacistické okupační politiky nežli k diferencování jejich fází.

nebyla jako taková specifikována. Četné faktické údaje jsou obsaženy v pracích Králových, dále v dílčích studiích Lehára,² Průchy³ a Šprysla⁴ a především pak v objevených člancích Pasákových.⁵ Tyto zde zmíněné články jsou ovšem vesměs věnovány jednotlivým speciálním tématům, problematika nacistického režimu a okupantské politiky není ve středu jejich zájmu, a proto také přirozeně v nich nejsou domýšleny poznatky, jimiž ta která stať k poznání i tohoto předmětu přispívá.

Proto zůstává až dosud nejcelistvějším zpracováním protektorátního režimu kniha dr. Emila Soboty *Co to byl protektorát*,⁶ která také věnuje poměrně značnou pozornost právě počáteční fázi, kdy se okupační režim konstituoval. Není ovšem možno zapomínat, že jde o práci současníka, psanou dokonce ještě před pádem Protektorátu (dr. Emil Sobota byl popraven nacisty dne 24. dubna 1945); autorovi nutně musel chybět nejen potřebný historický odstup, nýbrž i znalost základních dokumentů, vydaných přirozeně až po pádu nacismu. Proto Sobotova práce, postihující poměrně velice přesně základ-

2 Lubomír Lehár, Vývoj Národní odborové ústředny zaměstnanecké v prvních letech nacistické okupace, *Historie a vojenství* 15, 1966, č. 4, srpen, s. 561–583.

3 Václav Průcha, Základní rysy válečného řízeného hospodářství v českých zemích v letech nacistické okupace, *Historie a vojenství* 16, 1967, č. 2, duben, s. 215–239.

4 Jaroslav Šprysl, K problematice postavení českého rolnictva v letech 1939–1941, *Historie a vojenství* 16, 1967, č. 4, srpen, s. 593–630.

5 Tomáš Pasák, K činnosti Českého národního výboru na počátku okupace, *Z českých dějin. Sborník prací in memoriam prof. dr. Václava Husy* Praha, Universita Karlova 1966, s. 289–315; týž, Vývoj Vlajky v období okupace, *Historie a vojenství* 15, 1966, č. 5, říjen, s. 846–895; týž, Aktivističtí novináři a postoj generála Eliáše v roce 1941, *ČSČH* 15, 1967, č. 2, duben, s. 173–192; týž, Problematika protektorátního tisku a formování tzv. skupiny aktivistických novinářů na počátku okupace, *Příspěvky k dějinám KSČ* 7, 1967, č. 1, duben, s. 52–80; Jaroslava Eliášová – Tomáš Pasák, Poznámky k Benešovým kontaktům s Eliášem za druhé světové války, *Historie a vojenství* 16, 1967, č. 1, únor, s. 108–140.

6 Emil Sobota, *Co to byl protektorát*, uspořádal Josef Schieszl, Praha, Kvasnička a Hampel 1946.

ní rysy režimu v jeho prvním období, ani nemůže zachytit dynamiku vývoje, která byla pro protektorátní režim tak charakteristická.

V této stati se chci pokusit o nové celkové pojetí otázky.

Vybudování základních institucí režimu

Současně s nástupem německých vojsk k pochodu do Čech a na Moravu začaly pracovat předem připravené instituce německé vojenské správy. Stejně jako předtím po obsazení tzv. Sudet, tak i nyní při okupaci zbytku Čech a Moravy byl výkon civilní správy v obsazeném území svěřen německé branné moci.⁷ Při velitelství každé ze dvou armádních skupin, které se na okupaci podílely (tzv. Heeresgruppe 3 obsazovala Čechy a Heeresgruppe 5 Moravu), byla zřízena instituce tzv. šéfa civilní správy (Chef der Zivilverwaltung) a obdobně tomu bylo i u velitelství každého z podřízených armádních sborů (tzv. Korpsverwaltungschef). (Šéfem civilní správy u armádní skupiny 3 v Čechách byl jmenován Konrad Henlein.) Tento postup byl předem předvídan v nacistických dobovacích plánech. Nacisté se přitom řídili německou zkušeností se správou obsazeného území tzv. Království polského za první světové války. Princip byl kodifikován za vrcholících příprav agrese proti ČSR, 4. září 1938. Tzv. Reichsverteidigungsgesetz ve svém článku 2. stanoví plnou svrchovanost vojenského velitele nad veškerou správou v příslušném operačním prostoru okupovaného území, dává mu právo vydávat příslušná nařízení, ustavovat zvláštní tribunály atd.⁸ Tento zákon byl pak i východiskem pro úpravu správy v dalších zemích, které se staly obětí německého vpádu.

⁷ *Verordnungsblatt für Böhmen und Mähren* 1939, č. 1, s. 1. Provolání vrchního velitele německé armády k obyvatelstvu v Čechách a na Moravě. Ze dne 15. března 1939.

⁸ *Srov. Procès des grands criminels de guerre*, t. XXIX., s. 319–327.

Avšak vojenská okupační správa neměla být trvalým řešením státoprávního postavení a praktických poměrů v českých zemích. Nacisté měli s porobenou zemí jiné záměry a na vojenskou okupační správu se od počátku dívali jako na řešení čistě přechodné, jež zvolili pouze se zřetelem k praktickým výhodám; moc a autorita okupační armády byly nejlepším východištěm k zavedení trvalých institucí okupační správy. Již v předem připravených směrnících pro postup vojenské okupační správy v obsazených částech Československa⁹ se výrazně rýsují dva principy: předně se nařizuje správa země založená na normální funkci, již si má i nadále zachovat „landeigene Verwaltung“; orgánům vojenské okupační správy se jmenovitě ukládá vykonávat pouze dozor. To je samo o sobě významná modifikace německých předpisů, která také nebyla vždy použita při pozdějších německých vpádech do jiných zemí. Za druhé se orgánům vojenské okupační správy ukládá uvést v život orgány německé říšské správy na obsazeném území.¹⁰

Tyto dva principy sledují pak nacisté i v dalších opatřeních. První rozkaz šéfa správy při armádní skupině 3, vydaný ještě v Drážďanech 15. března, nařizuje ponechat v činnosti české úřady; cílem vojenské okupační správy je dosáhnout *podřízení* české správy a hospodářství. Snahy českých míst v uvedeném směru mají se podporovat.¹¹

Následující denní rozkaz č. 2 pak přímo prohlašuje veškeré zásahy do správy za nezákonné a nařizuje jim zabránit, i kdyby se děly „ze strany politických organizací“.¹²

9 SÚA, f. B IV/20, ÚŘP, krabice 2, Richtlinien für die Durchführung der Zivilverwaltung im Operationsgebiet. Nedatovaný obtisk byl přílohou k Dennímu rozkazu č. 1, vydanému v Drážďanech 15. 3. 1939.

10 Šéf správy u armádní skupiny měl uvést v úřad tzv. oberlandráty, jmenované vrchním velitelstvím pozemního vojska v dohodě s říšským ministerstvem vnitra, a na návrh oberlandrátů jmenovat podle potřeby komisaře ke správě určitých obcí. – Tamtéž.

11 Tamtéž, Tagesbefehl No. 1.

Tyto skutečnosti, patrné z příprav okupace vojenskými orgány, se tedy zdají nasvědčovat *předem existujícímu záměru* nacistů, aby při správě okupované české země bylo dalekosáhle využito místních, národních správních institucí, což musíme považovat za jeden z charakteristických prvků autonomních. V předchozích nacistických úvahách a přípravách na akci proti Čechům měla asi ta či ona forma autonomie své pevné místo bez ohledu na pozdější postup Háchův. Potvrdí-li se dalším bádáním tento předpoklad, bude to jistě důkazem, že onen tak velebený Háchův „prozíravý krok“ nebyl ničím jiným než splněním všeho a právě toho, co si nacisté přáli. K těmto otázkám se však ještě později vrátíme.

Mezitím – v patách postupující okupační armády, hned 15. března – přijel na Pražský hrad sám Hitler a zde ještě téže noci po poradách se svými úředníky a bez jakékoli konzultace s českými místy podepsal svůj Výnos o Protektorátu Čechy a Morava, který byl pak vyhlášen následujícího dne.¹³ Tento naprosto jednostranný, a tedy i z hlediska mezinárodního práva závadný akt se stal základním „ústavněprávním“ dokumentem okupačního režimu. I pro tento výnos jsou příznačné – byť ovšem pouze skrytě – zmíněné dva hlavní principy:

Nově vzniklý útvar se ve výnosu výslovně označuje za autonomní; „spravuje se sám [...], svoje výsostná práva vykonává [...] vlastními úřady, orgány a úředníky [...]“. Má vlastního představitele se všemi právy hlavy státu, vlastní vojsko, vlastní vládu. Současně jsou v Hitlerově výnosu zakotveny i prvky druhého principu. Je

12 Tamtéž, Tagesbefehl No. 2. byl vydán 18. 3., a odvolává se tedy již na Hitlerův výnos o Protektorátu, srov. *Verordnungsblatt für Böhmen und Mähren* 1939, č. 3, s. 11.

13 Erlass des Führers und Reichskanzlers über das Protektorat Böhmen und Mähren vom 16. März 1939, in *Verordnungsblatt für Böhmen und Mähren* 1939, č. 2, s. 7–10; publikováno v *Dokumenty z historie československé politiky 1939–1943*, připravily Libuše Otáhalová a Milada Červinková, Praha, Academia 1966 (dále jen *DHČP*), díl II., s. 418–420.

však charakteristické, že jsou tu řečeny velmi decentně. Reichsprotektor má vystupovat jako strážce německých zájmů, který bude sledovat autonomní zákonodárnou a výkonnou moc vlastně pouze z tohoto hlediska, a zřízení německé civilní správy, které v té chvíli již probíhalo, je tu uvedeno v článku 11 spíše jako *možnost* a *pohrůžka*, stejně jako naznačená možnost odlišné státoprávní úpravy.

Historik, který čte Hitlerův výnos *dnes*, se znalostí souvislosti a pozdějšího vývoje, musí se nutně ptát, zda tento výnos není také jedním z oněch proslulých Hitlerových propagandistických tahů, zdali formulace v něm použité nejsou předem vypočítány na vyvolávání iluzí o široké autonomii, která se Čechům poskytuje, zdali se tu vědomě nehraje s myšlenkou, že situace mohla být – a také může být – mnohem horší. Nemáme doklady, abychom mohli vyslovit takové mínění. Je proto nutné spokojit se s konstatováním, že v tomto směru také Hitlerova autonomie působila na české veřejné mínění i na postup českých politiků – ať již to bylo předem plánováno či ať by vyslovení tohoto předpokladu znamenalo dodatečné vnášení rozumu do historie.

Je pak charakteristické, že praktická opatření v duchu Hitlerova výnosu nenásledovala okamžitě, nýbrž že ještě po celé tři týdny trvala vojenská okupační správa a nejistota a napětí, vyvolávané tímto přechodným stavem. Pod ochranným štítem vojenské okupační správy se zároveň zabydlovaly instituce, které byly v rozporu s autonomií dokonce i ve smyslu Hitlerova výnosu.

Během jara 1939 se tyto instituce postupně konsolidovaly a celý systém vykrytalizoval do podoby charakteristické potom pro dvě a půl léta nacistického panství. Dne 5. dubna přijel do Prahy říšský protektor svobodný pán von Neurath a ujal se svého úřadu. O dva dny později byla pak vojenská okupační správa zrušena a vrchní říšská moc v zemi přenesena na protektora.

Východiskem dalšího postupu byla nacistům především zásada dvojího státního občanství, ohlášená již v Hitlerově výnosu

z 16. března. Zásada je zakotvena říšským zákonem z 20. dubna 1939,¹⁴ který stanoví, že říšskými státními příslušníky se stávají všichni bývalí čs. příslušníci – Němci. Tentýž princip byl aplikován i na právnické osoby.¹⁵ V souladu s tímto pojetím stanovil také říšský zákon ze dne 13. dubna 1939 zastoupení protektorátních Němců v Reichstagu.¹⁶ Tato zásada představuje skutečně charakteristicky koloniální prvek nacistického režimu v Protektorátě. Nacistické převzetí této zásady se však nezastavovalo u pouhého vydělení vlastních „kolonistů“ z pravomoci „domorodé“ správy, nýbrž mělo v celém systému funkci mnohem dalekosáhlejší. V první chvíli po zřízení Protektorátu bylo toto opatření tučným soustem, které uspokojilo a dále podnítilo nadšení protektorátních Němců. Dávalo říšským příslušníkům v Protektorátě všechna práva příslušníků protektorátních, nikoli však jejich povinnosti. Měli přístup ke všem živnostem, úřadům atd. (dokonce privilegovaný), nevztahovala se na ně však jejich působnost. Podle tohoto principu měli říšští příslušníci přednostní přístup k protektorátním úřadům a jejich služby musely být honorovány nikoli podle směrnic obecně platných, nýbrž osobními platy. Řadou právních norem bylo kodifikováno zvýhodnění Němců ve všech sektorech veřejného života.

Toto nacistické opatření tedy především tvořilo z německé menšiny v Protektorátě privilegovanou složku bezmezně oddanou novému režimu; velkou výhodou přitom bylo, že tato vrstva existovala v zemi již po staletí, a byla tedy mnoha svazky svázána se zemí i jejím českým obyvatelstvem.¹⁷

Zdánlivě pouze pro tyto novopečené své státní příslušníky budovala Říše od počátku základní články své vlastní územní správy

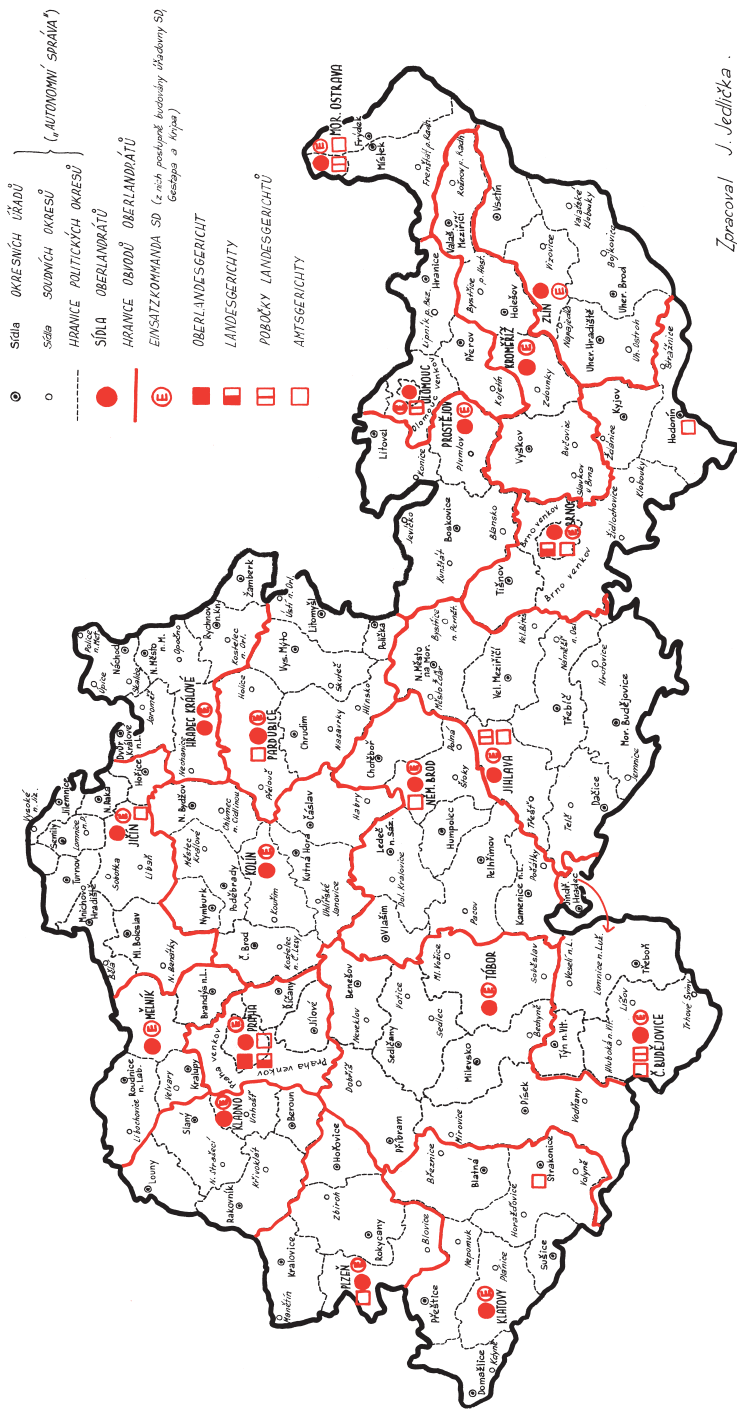
14 *Reichsgesetzblatt I.*, 1939, s. 77.

15 Tamtéž, s. 169.

16 Tamtéž, s. 762.

17 Na území o rozsahu asi 49,4 tis. km² (tedy velikosti zhruba Dánska nebo Švýcarska) žilo podle různých se údajů v roce 1940 přibližně 7 380 000 obyvatel (SÚA Praha,

ŘÍŠSKÉ CIVILNÍ ORGÁNY V R. 1939

Zpracoval J. Jedlička

v Protektorátě. Jak jsme již viděli, počínaje 15. březnem byly po celé zemi tvořeny tzv. oberlandráty. Oficiálně měly být základním článkem říšské státní správy, vztahujícím se na německé příslušníky. Během dubna měly být zřízeny oberlandráty v Praze, Mělníku, na Kladně, v Plzni, Klatovech, Táboře, Českých Budějovicích, Německém Brodě, Kolíně, Jičíně, Hradci Králové, Pardubicích, v Brně, Jihlavě, Prostějově, Olomouci, Kroměříži, Zlíně a Moravské Ostravě.¹⁸

To je ovšem samo o sobě podstatný průlom do proklamované zásady autonomie. Ještě závažnější však bylo kontrolní právo těchto orgánů nad administrativou protektorátní. Oberlandráti měli již od první chvíle možnost zmařit jakékoli nařízení autonomního zemského úřadu a pravomoc k zásahům zůstala jim automaticky zachována i po 7. dubnu. Mohli i zcela vyloučit přímý styk okresních úřadů s nadřízenými protektorátními orgány. Po zrušení vojenské okupační správy však automaticky převzali funkci šéfů správy u sborových velitelství, tedy především právo kontroly českých okresních úřadů a volného zásahu do jejich služebního styku.¹⁹

Z pravomoci autonomních úřadů byly okamžitě vyňaty všechny obce (zejména na Jihlavsku a Vyškovsku) s německou většinou. V nich byla neprodleně nastolena obecní správa podle totalitních zásad. Ale nejen to. Již vojenská okupační správa dosazovala bez

ÚŘP-67-2- Verwaltung I, s. 59-62 - přehled z 28. 11. 1940), tedy přibližně stejně jako v pozdějším Charvátsku. Celková hustota obyvatelstva na tomto nepatrném území činila asi 150 obyvatel na 1 km², a byla tedy jednou z největších v tehdejší Evropě - vyšší byla pouze v Belgii, Nizozemí a Velké Británii, viz *Politický atlas světa*, Praha 1944. Z tohoto počtu bylo asi 235 000 domácích Němců. Tento počet je ovšem třeba doplnit o několik tisíc nacistických úředníků a hospodářských expertů z Říše, a později rozhojňovali počet Němců jednak kolonisté, jednak konjunkturní živly, hlásící se k němectví.

18 Viz příloženou mapu. Tato síť oberlandrátů (i jejich úloha v okupačním systému) pak trvala až do roku 1943 bez větších změn. Jenom ve druhé polovině roku 1940 byly zrušeny úřady v Prostějově, Kroměříži a Německém Brodě a úřady v Jičíně a Mělníku byly sloučeny v jeden se sídlem v Mladé Boleslavi.

19 Také tato zásada je obsažena v citovaných již *Směrnících k provádění civilní správy v operačním území*, které vydalo Oberkommando des Heeres (dále jen OKH).

jakékoli diskuse s protektorátními úřady tzv. německé komisařské vedoucí i do některých vysloveně českých měst a vesnic. Byla to především města, v nichž městská správa do roku 1918 byla v rukou německé privilegované menšiny. Bylo jednou z prvních starostí okupační moci, aby byla smyta „urážka“ způsobená německému živlu tím, že po 28. říjnu 1918 přešla správa v těchto městech do rukou osmdesátiprocentní české většiny. Po zrušení vojenské okupační správy podléhali komisařští vedoucí pouze oberlandrátům, zcela se vymykali z pravomoci i autonomních ministerstev. Tak byla již během jara 1939 nastolena přímá německá správa nad několika z nejvýznamnějších českých měst: Brnem, Olomoucí, Moravskou Ostravou, Jihlavou, Frýdkem-Místkem, Českými Budějovicemi a nad řadou dalších obcí. Přes všechny protesty háchovské autonomní reprezentace se pak počet těchto měst ustavičně rozšiřoval.

Německé komisařské městské správy a oberlandráty se tak vlastně staly základním článkem vlastní říšské správy uchvácené země, a představují tedy v politickém systému českého protektorátu prvek výrazně anekční.

Podobně tomu bylo i s organizací soudní. Zůstala sice zachována a na počátku nebyla nijak omezována dosavadní organizace, jež se měla nadále vztahovat pouze na příslušníky protektorátní. Současně – během března až srpna 1939 – bylo v Protektorátě zřízeno německé trestní, občanské a vojenské soudnictví. Byl zřízen německý vrchní zemský soud v Praze, německé zemské soudy v Praze a Brně a dvanáct německých úředních soudů: v Praze, Plzni, Strakonících, Českých Budějovicích, Německém Brodu, Pardubicích, Jičíně, Jihlavě, Brně, Olomouci, Hodoníně a Moravské Ostravě.²⁰

20 Nařízení říšského ministra justice a vnitra ze dne 14. dubna 1939, *Reichsgesetzblatt I.*, s. 752-754; opatření říšského ministerstva justice ze dne 7. 8. 1939 (*Deutsche Justiz*, s. 1311). – Také v případě německého soudnictví zůstala pak původně vybudovaná územní organizace v podstatě zachována i v příštích letech. Od 1. dubna 1941 začaly

Německému soudnictví byla dána výlučná pravomoc vůči soudům protektorátním. Řadou předpisů byla již na jaře 1939 upravena příslušnost německého trestního práva a německých soudů tak, aby při všech důležitých, zejména politických trestných činech bylo české občanstvo odňato pravomoci soudů protektorátních.²¹

V právním ohledu neméně závažnou a ve faktickém dosahu ještě závažnější skutečností bylo ustavení německých policejních úřadů v Protektorátě. Také k jejich instalaci bylo použito vojenské okupační správy, a také (ba především) toto opatření bylo plánováno a připravováno předem. Těsně před 15. březnem byla mužstva jednotlivých plánovaných bezpečnostních úřadoven v českých zemích zformována v tzv. Einsatzkommanda a přidělena ke štábům příslušných svazků německé armády.

Tento postup byl pak v pozdější nacistické bezpečnostní praxi v jednotlivých dobývaných územích běžný, a proto je možno srovnáním zjišťovat charakteristické rysy. Tzv. Einsatzkommanda SD nebyla normální mírovou či „týlovou“ součástí pravidelné organizační struktury Sicherheitsdienstu (SD) či kterékoli jiné německé bezpečnostní složky. Byly to zvláštní operativní skupiny, do nichž byli odvelováni příslušníci různých německých bezpečnostních složek s různou specializací. Einsatzkommanda pak přejímala

pak fungovat nové úřední soudy v Táboře a Hradci Králové (tedy v ryze českých oblastech), soud z Německého Brodu byl přeložen do Kolína, z Hodonína do Uherského Hradiště a ze Strakonice do Klatov a rozdělení obvodů bylo upraveno tak, aby se krylo s obvody oberlandrátů. Pražský úřední soud se pak vztahoval i na obvod oberlandrátu kladenského. (Výnos říšského ministerstva justice z 13. 3. 1941, *Reichsgesetzblatt I.*, s. 130; opatření ze 17. 3. 1941 - *Deutsche Justiz*, s. 369).

21 Pro úplnost, a abychom do této doby nevnášeli mimoděk své představy odvozené z pozdější doby, poznamenejme, že v té době nepůsobily ještě tzv. Sondergerichte, které stíhaly „zákeřné útoky na stát a stranu“ a „zločiny“ podle nařízení o „škůdcích národa“ v tzv. „urychleném řízení“ - tj. bez přípravného vyšetřování, procesních lhůt a opravných prostředků. Sondergerichte v Protektorátě (v Praze a v Brně) byly zřízeny všeobecným opatřením říšského ministerstva justice z 11. 3. 1940 (*Deutsche Justiz*, s. 323).

v přiděleném rajónu (tedy na základě principu výhradně územního) veškerou bezpečnostní agendu, kterou jinak v týlových podmínkách obstarávaly do značné míry nezávisle na sobě jednotlivé specializované bezpečnostní složky. Tento postup se tedy volil vždy při přípravě agrese. Býval však obvyklý i v oblastech, které byly i tisíce kilometrů za frontou, po mnoho měsíců pod německou správou (SSSR), a dokonce i připravovány k přímé anexi (Polsko, Pobaltí). Volil se tenkrát, když bylo ovládání země koncipováno jako holé ozbrojené násilí, a také ovšem tehdy, když odboj v dané oblasti přerostl do ozbrojených forem a vymanil se tak z dosahu týlových specializovaných německých policií, jejichž činnost odpovídala pravidelnému chodu vyspělého společenského organismu.²²

Také při ovládání naší země působila tedy Einsatzkommando SD. Avšak při příchodu do určitých působišť zakládaly se postupně řádné úřadovny. Zpočátku působily obvykle jako součást úřadů oberlandrátů, avšak postupně se stále více osamostatňovaly a nabývaly větší a větší moci nejen vzhledem k orgánům ubohé „autonomie“, nýbrž i vůči vlastním úřadům říšským. Zvláště právě na činnosti německých bezpečnostních úřadů je jasně patrný pravý charakter protektorátní autonomie. Gestapu byla zajištěna pravomoc dohledu nad všemi protektorátními a říšskými úřady, a všechna německá i protektorátní služební místa byla povinna mu vyhovět.²³ V několika dnech se zmocnilo úplně kontroly nad českou policií, již v březnu a v dubnu ve vlastní kompetenci a bez jakékoli koordinace s formálně příslušnými českými úřady sesazovalo a jmenovalo vedoucí protektorátních policejních služeben, zatýkalo dosavadní úředníky za výkon jejich funkce před 15. břez-

22 Na našem území použili nacisté této taktiky na Slovensku v době Slovenského národního povstání, a v menší míře i na východní Moravě od podzimu 1944 a na Českomoravské vysočině na jaře 1945.

23 *Verordnungsblatt des Reichsprotector in Böhmen und Mähren* 1939, č. 19, s. 126–128.

nem apod. Tak se již v prvních dnech po okupaci draly velmi razantně k moci SS – stát ve státě – a získávaly v nově dobyté zemi pozice, ze kterých pak rozvíjely svůj vliv nejen v nové říšské provincii, ale též v Říši vůbec.

Ústředním článkem říšské správy se stal úřad říšského protektora jako ohromný útvar s řadou oddělení podle jednotlivých úseků veřejného života. To byla skutečná vláda země. V čele úřadu, vybudovaného a pracujícího dle führerprincipu, stál státní sekretář – K. H. Frank –, v jehož bezprostřední podřízenosti stály i všechny útvary policie a vojsk SS. Měl tedy v rukou všechnu výkonnou moc. Avšak v této první fázi režimu byl z jejího výkonu zodpověden protektorovi.

Říšský protektor byl nejvyšší institucí říšské moci v Protektorátě. I zde došlo během jara 1939 k příznačnému vývoji. V Hitlerově výnosu ze 16. března vystupuje protektor spíše jako orgán dozoru, zda autonomní moc je vykonávána v souladu se zájmy Říše. Hitlerovo nařízení ze 7. dubna (zrušení vojenské okupační správy) vybavilo však protektora rozsáhlou pravomocí. Stal se úplně nezávislým na protektorátních orgánech ve věcech zákonodárných, bylo mu povoleno vydávat, měnit a rušit právní normy ve všech oblastech. Sám měl rozhodovat, ve kterých otázkách jsou mu říšské a protektorátní úřady povinny podávat hlášení, a určovat okruh opatření, která podléhají jeho schválení. Měl rozsáhlé pravomoci i k zásahům do protektorátního soudnictví.²⁴

Tak Neurath soustředil ve svých rukou dozor nad mocí výkonnou, moc zákonodárnou, pravomoc k zásahům do moci soudní i funkci reprezentativní. V tomto prvním období, v roce 1939, byl skutečně nejdůležitější postavou nacistického režimu u nás.

Pro celý tento proces usilovného budování říšských orgánů v Protektorátě na jaře a v létě 1939 je příznačné, že nezřídka byly

²⁴ Tyto principy byly konkretizovány řadou opatření během jarních měsíců roku 1939. Například nařízení ze 7. 6. 1939, *Reichsgesetzblatt I*, s. 1039.

úřadovny i jejich kompetence nejprve realizovány a teprve poté kodifikovány. I to se zdá nasvědčovat jednak důrazu, jež okupanti na tuto činnost kladli, jednak jakémusi pokoutnímu chytráctví, které cítíme z celého nacistického postupu v tomto půlroce.

Také nařízení, kterým se dovršuje a na jistý čas uzavírá celý proces budování říšských orgánů v Protektorátě, nařízení ministerské rady pro obranu Říše o vybudování správy a německé bezpečnostní policie,²⁵ do jisté míry jen kodifikuje praxi již zavedenou. Stanoví se v něm úkoly bezpečnostní policie v Protektorátě: gestapo má vyhledávat a potlačovat protistátní a protinárodní snahy, hodnotit výsledky boje proti nim a seznamovat s nimi protektora; kripo má působit jednak v rozsahu potřeb německého soudnictví, jednak však také vykonávat dozor nad policií protektorátní. Významné novum bylo však v tom, že říšskému protektoru dávala tato norma (stejně jako Reichsführerovi SS) právo činit jakákoli opatření k zajištění pořádku a bezpečnosti v Protektorátě.

Důrazný a rychle postupující proces budování německých říšských orgánů v Protektorátě, jejich upevňování a rozšiřování kompetencí je nejvýznamnější skutečností prvních okupačních měsíců; nedoceníme-li ji, nemůžeme pochopit toto období a podstatu jeho konfliktů.

Závěrem tohoto krátkého exkursu nabízí se otázka, nakolik tedy vůbec šlo v případě nově zřízeného útvaru o skutečnou autonomii, a nakolik to byla pouze Hitlerova lež. Tuto otázku si ovšem kladli již současníci. A poněvadž odpověď na ni mohla být důležitým východiskem k politickému postupu nebo také k jeho zdůvodnění, je pochopitelné, že odpovědi na otázku se podle toho různily.

Diskuse o této otázce mohli jsme být svědky ještě v nedávných týdnech. Bývalý politický referent Háchovy kanceláře, dr. Josef Kli-

25 Verordnung über den Aufbau der Verwaltung und die Deutsche Sicherheitspolizei im Protektorat Böhmen und Mähren, vom 1. September 1939, *Reichsgesetzblatt I.*, s. 1681.

ment, vystoupil (samozřejmě že ne náhodou a bez markantní dobové souvislosti) v listopadu 1968 v tisku s polemikou, v níž jednak prohlašuje, že Háchovo podepsané komuniké nemohlo být odevzdáním československé suverenity do rukou Hitlerových, protože podle tehdejší ústavy nic takového neexistovalo, dále že Hitlerův výnos ze 16. března byl anekčním dekretem, který se také ani slůvkem na nějakou snad Háchovu dispozici neodvolal, nýbrž výslovně zdůraznil, že území se stává součástí jeho říše a ze své moci že on uděluje obyvatelstvu autonomii. Dr. Kliment vyslovuje pak mínění, že „[...] zánik naší suverenity by nemohl nastat ani tehdy, kdyby byl Hácha v Berlíně výslovně souhlasil se vstupem do říše, poněvadž říše byla tehdy po vzoru staré myšlenky konstruována jakožto vyšší mezinárodní svazek, tedy něco jako britský Commonwealth [...]“.²⁶ Při četbě této argumentace maně člověku vyvstane, že v souvislosti s dr. Klimentem psal Petiční výbor Věrní zůstaneme (PVVZ) o „zločinném kreténismu“, což ovšem s věcí souvisí jen vzdáleně. Historik tu musí především konstatovat, že v březnu 1939 psal dr. Kliment v poněkud jiném duchu – ne tak o Commonwealthu, jako o svazu národů pod vedením Německa, o obnovení svatě říše římské a o tom, že Háchův akt je vlastně jen oživením manského svazku, který po staletí vázal české země k říši.²⁷ Zatímco dr. Kliment z roku 1968 hovoří o Hitlerově anexi.

Klimentovu historizující právní argumentaci rozbil Klimentův odbojářský antipod – dr. Emil Sobota. Ve svých *Glossách* z dubna a července 1939²⁸ vystihuje precizně právní povahu české autonomie v uvozovkách a předvídá jasnoživě její další vývoj: „[...] autonomie oktrojovaná, bez nezadatelných práv, bez zajištěného území, bez vlastního lidu“.

26 Suverenity a realita 1938–1939, *Politika* 1, 1968, č. 11, 7. 11., s. 41.

27 Obnovuje se svatá říše římská, *Národní Politika* 57, 1939, č. 78, 19. 3., s. 1.

28 Emil Sobota, *Glossy 1939–1944*, Praha, Jan Laichter 1946, s. 7–11, 22–26.

Historik musí bezpochyby do svého pohledu zahrnout i hodnocení prizmatem právní teorie. V tomto ohledu sotva zbývá co dodat k rozboru dr. Emila Soboty, na nějž tu stačí odkázat: „[...] v autonomní sféře nebylo ničeho, co by bylo ‚nezadatelným‘ právem protektorátní samosprávy. Nic jí nebylo pevně vyhrazeno, o jakékoli látce mohly orgány říšské kdykoli vydat předpisy samy. V tom je základní a zásadní rozdíl mezi protektorátem a mezi zemskou autonomií v někdejší Předlitavsku, nebo dokonce mezi spolkovými státy někdejšího císařského Německa.“²⁹

Avšak historik musí přihlédnout i k dalším aspektům. Soudobé právní výklady budou ho zajímat také proto, že přes ně může pronikat k myšlení doby, kterou zkoumá. V případě teorií dr. Klimenta – té z roku 1939 i z roku 1968 – je to velmi výrazné.

Historika však bude zajímat především faktický stav věci a jeho konfrontace s dobovými teoriemi. Z tohoto hlediska musíme především konstatovat, že Klimentovy názory – z roku 1939 o „svaté říši říšské“ i z roku 1968 o Reichu jakožto Commonwealthu – jsou v základním rozporu s právní teorií i s politickou realitou Hitlerova režimu. A právě tu je klíč k otázce o postavení Protektorátu v Říši.

Základním principem, na němž byla budována nacistická Říše, byl totalitní nacionální stát – důsledná negace všech principů, kterými Třetí říši charakterizuje Kliment. A protože nacionální princip nemohl být plně uplatněn ve styku s vysoce organizovanou společností s vyhraněným cizím národním vědomím, měla-li tu být zachována vysoká společenská organizovanost a neporušené vazby v ní – existovaly tu objektivní okolnosti, které byly základem nutně odlišného postavení Protektorátu ve srovnání s Říší a které si také vynucovaly zachování jistých autonomních prvků.

Posuzováno z hlediska nikoli abstraktní právní teorie (jaké prerogativy by musel Protektorát mít, aby mohl být považován za auto-

29 Emil Sobota, *Co to byl protektorát*, c. d., s. 79.

nomní), nýbrž z hlediska faktického stavu (srovnání s poměry na ostatním říšském území), je jistý druh autonomie Protektorátu nespornou skutečností. Nejen rozsah, ale i sám charakter této autonomie se během let podstatně mění, avšak výrazné specifické prvky ve způsobu ovládnutí této země trvají stále.

Tyto odlišnosti byly v pozdější literatuře občas vysvětlovány tradovaným výkladem protektorátního režimu jako „koloniálního“. Odtud i poukazy na podobnost Hitlerova výnosu z 16. března s francouzskou smlouvou s tuniským bejem z roku 1883. Přitom zůstalo stranou nejen vymezení, v čem byly skutečně tyto koloniální prvky, ale i skutečná textová kritika výnosu a jeho vyhlášení, která objasňuje skutečný politický záměr.³⁰

V celkové charakteristice je pro nacistický režim nastolený nad porobenou „Rest-Tschechei“ příznačná především svérázná kombinace prvků ryze anekčních se znaky určité autonomie; právě tímto zdánlivým dvojvládím se vyznačuje Protektorát ve srovnání s nacistickým režimem v ostatních zemích.

Vytvoření normální civilní správy na okupovaném území je vždy výrazným prvkem anexe. Zakotvení tohoto principu již v prvních nacistických rozkazech je proto dokladem vědomého úsilí učinit z českých zemí postupně přímou součást nacistického Reichu. Nastolení vojenské okupační správy v českých zemích bylo záležitostí pouze praktického dosahu a již v nacistických výhledech bylo považováno za opatření přechodné; kombinace obou základních principů, jak se obráží již v citovaných směrnících pro vojenskou správu a jak je patrná především z praxe, vystihuje však

30 Viz s. 14–15. – Je například zcela přirozené, že z hlediska politického záměru výnosu – který byl pro nacisty bezpochyby více než čistota právního zdůvodnění – nevyhovovalo odvolávat se na Háčovův podpis. To nacisté přenechali právním teoretikům a propagandistům háčovským – jimž ovšem teorie o Háčově „vlození českého osudu do rukou Vůdcových“ vyhovovala přímo ideálně, poněvadž byla poukazem nejen na proněmčickou loajalitu, nýbrž i na rozhodnutí k této loajalitě, vydávané za svobodné a výchozí; právní teorie tu zdůvodňuje loajalitu i opozici zároveň.

v kostce celou nacistickou správní politiku v českých zemích od prvních teoretických úvah až po reformu Heydrichovu v roce 1942: opřít se o bezvadný chod vlastní české státní správy a samosprávy (v nacistických materiálech z této doby a také v našem textu používá se termínu „autonomní správa“) a současně rychle ustavovat a postupně rozšiřovat působnost orgánů civilní správy německé (tzv. říšská správa).

Tento charakteristický dualismus je pak základním znakem okupačního režimu tzv. Protektorátu a odlišuje jej výrazně od všech později použitých forem německého okupačního režimu, jak je poznaly jiné evropské země.

V době, o níž nyní pojednáváme, byli pod mocí nacismu – nepočítáme-li Lužické Srby a slezské Poláky – vedle Čechů pouze Rakušané. Rakouské země, stejně jako předtím Sársko a poté Sudety a Klajpeda, byly „vtěleny do Říše“ prostou anexí: byla zde nastolena říšská civilní správa bez jakýchkoli autonomních zvláštností. Tak tomu bylo později i v přímo anektovaných částech Polska (župy Gdaňsk – západní Prusko a Poznaň – Warty, distrikty Ciechanów a Katowice),³¹ Francie (Alsasko a Lotrinsko)³² a Belgie (Malmedy a Eupen). Přímo anektováno bylo postupně také severní Slovinsko (tzv. Dolní Štýrsko a Horní Kraňsko),³³ tehdy sovětská území kolem Bělostoku a Suvalek (k východnímu Prusku),³⁴ celé Lucembursko a nakonec i (nepřímo) dvě tzv. „operační zóny“

31 Janusz Deresiewicz, *Okupacja niemiecka na ziemiach polskich włączonych do Rzeczy 1939–1945*, Poznaň, Inst. Zachodni 1950; Karel Marian Pospieszalski, Poznaň pod okupací hitlerovskou, *Przegląd Zachodni* 1953, č. 6–8; Martin Broszat, *Nationalsozialistische Polenpolitik*, Stuttgart 1961.

32 *La France sous l'occupation*, Paris 1959; Hans Luther, *Der französische Widerstand gegen die deutsche Besatzungsmacht und seine Bekämpfung*, Tübingen 1957.

33 *Les systèmes d'occupation en Yougoslavie*, Belgrad 1963.

34 *Prestupnyje celi – prestupnyje sredstva. Dokumenty ob okupacionnoj politike fašistskoj Germanii na territorii SSSR (1941–1944)*, Moskva 1963.

v severní Itálii (Předalpsko a Adriatické pobřeží)³⁵ a s nimi i část Slovinska anektovaná původně Itálií.³⁶ Ve všech těchto oblastech – tedy v hranicích zhruba odpovídajících vždy v daném směru nejvyššímu dosaženému územnímu rozmachu jednotlivých německých států – byla nastolena říšská civilní správa. Byly považovány za přímou součást Říše a spravovány podle jejích vnitřních zákonů.

To byl moment, jímž se od jmenovaných zemí odlišoval polský tzv. Generální gouvernement, tj. říšská civilní správa jádra polského území.³⁷ Spolu s ním tvořil potom Protektorát tzv. „německou mocenskou oblast“. Nebyly to přímé součásti Říše, říšské zákony tu v obou případech platily s určitými omezeními, jedna i druhá země měla své zvláštní normy. Obdobně tomu bylo později s baltskými zeměmi,³⁸ Bílou Rusí³⁹ a Ukrajinou.⁴⁰ Byly to prostory budoucí anexe. Avšak od všech těchto zemí se Protektorát výrazně odlišoval již formálně, existencí své autonomní administrativy.

Formální existence národní administrativy jej přibližovala třetímu typu nacistických okupačních režimů, zvláštním systémům, jaké byly nastoleny v Norsku, Dánsku a Holandsku.⁴¹ V těchto zemích existovala normální národní administrativa (v Norsku byla v rukou domácích nacistů, avšak dánský režim byl až do srpna 1943 založen na normální funkci krále, parlamentu a vlády, která

35 Enzo Collotti, *L'amministrazione tedesca dell'Italia occupata 1943-1945*, Milano 1963.

36 *Les systèmes d'occupation en Yougoslavie 1941-1945*, Belgrad 1963.

37 Czesław Madajczyk, *Generalna Gubernia w planach hitlerowskich*, Warszawa 1961.

38 *Německo-fašistskaja okkupacija v Estonii*, Tallin 1963.

39 Alexander Dallin, *German Rule in Russia 1941-1945, A study of Occupation Policies*, London 1957.

40 *Nimec'ko-fašysts'kyj okupacijnyj režym na Ukrajinі*, Kyjiv 1963.

41 Walter Gerdeg, *Grundzüge der deutschen Besatzungsverwaltung in den west- und nordeuropäischen Ländern während des zweiten Weltkrieges*, Tübingen 1955.

neodešla do emigrace), kontrolovaná pouze pověřeným německým komisařem. Bude jistě třeba docenit tyto společné prvky, které dosavadním komparacím unikaly; je zajímavé, že se s nimi setkáváme ve všech případech v časně zavedených okupačních režimech. Především však nelze zapomenout, že se od všech těchto zemí Protektorát radikálně odlišuje formálně – paralelní existencí říšské civilní správy v zemi –, a především zásadně: tím, že jeho „autonomie“ byla skutečně jen autonomií v uvozovkách.

Pro úplnost tohoto exkursu bude vhodné zmínit se i o čtvrtém základním typu nacistické okupační správy, vojenských vládách. Takové byly nastoleny (na základě již zmíněného zákona) v poražených zemích: Belgii a severní Francii (departementy Nord a Pas-de-Calais), Francii, Srbsku, Řecku, později v Albánii, Černé Hoře, Itálii a Maďarsku. V těchto zemích neexistovala říšská civilní správa a neplatily říšské vnitřní zákony. Normálně tu působily příslušné státní orgány, omezené ve své svrchovanosti německou okupační správou, vykonávanou vojenskými orgány a jim přičleněnými „civilními“ správami – stejně jako u nás v prvních třech týdnech po 15. březnu, avšak bez toho, že by byly jen nástrojem k zavedení říšské správy civilní. V čele německé vojenské administrativy v takové zemi stál zpravidla *Militärbefehlshaber* nebo pod., a ústředním řídicím místem bylo oddělení vojenských vlád, podřízené náčelníku štábu OKH [*Oberkommando des Heeres* – vrchní velitelství pozemního vojska]. Tyto země byly spravovány podle potřeb vedení války.⁴²

I když tento právní poměr nelze ztotožňovat s faktickým stavem, který byl samozřejmě ovlivněn mnoha dalšími činiteli, i když volba toho či onoho typu okupačního režimu zejména není rozho-

42 Fritz Freiherr von Siegler, *Die höheren Dienststellen der deutschen Wehrmacht 1933-1945*, München 1953; Robert Herzog, *Grundzüge der deutschen Besatzungsverwaltung in den ost- und südosteuropäischen Ländern während des zweiten Weltkrieges*, Tübingen 1955.

dující pro jeho krutost, přece jen je fakt, že instalace vojenského okupačního režimu byla formálně jakýmsi nacistickým přiznáním práva dané země na existenci a že i fakticky měly v těchto zemích větší pravomoc „domorodé“ vlády. (Je tedy paradoxní, že právě zavedením vojenského okupačního režimu hrozili nacisté představitelům české „autonomie“ vždy, když chtěli zvýšit jejich povolnost.)

Zcela zvláštní formou, vymykající se těmto typům, byla pak německá správa Banátu (moc tamních kolonistů).⁴³ Stranou ponechávám vojenskou správu v operačním prostoru a samozřejmě přidělování částí kořistí ke správě satelitům.

Z tohoto stručného mezinárodního srovnání tedy vyplývá, že okupační systém Protektorátu, jak vykrytalizoval během roku 1939, byl specifikum odlišné ve svých základních rysech od všech okupovaných zemí. Originálním rysem tohoto specifika byl právě zmíněný „dualismus“. Právě tento dualismus zakládal také konflikt, jehož rozvíjení tvořilo podstatu vývoje režimu v jeho prvních fázích.

K tomuto stručnému srovnání je ovšem potřebí ještě dodat, že vychází ze situace režimu v Protektorátě v jeho prvním období a přechází hledisko chronologické. Historický pohled vede ještě ke konstatování, že podstatou všeobecného vývoje protektorátního režimu je postupná přeměna „autonomie“ *národní* na určitý druh „autonomie“ *územní*. Tento vývoj je v roce 1939 pouze v počátcích, avšak přesto zřetelný pro pozorovatele znalého konečného výsledku. Bezpochyby i to je skutečnost, na kterou nutno pamatovat, máme-li pochopit podstatu nacistické politiky již v počátcích režimu.

43 *Les systèmes d'occupation en Yougoslavie*, Beograd 1963.

Autonomní administrativa a politika její reprezentace

Důležitým předpokladem k pochopení politiky nacistického okupačního režimu v jeho prvním období je objektivní pohled na pozici autonomní reprezentace, tj. především Háchy, protektorátní vlády a výboru Národního souručenství.

Tyto otázky zůstaly dlouho stranou vědeckého zájmu – zřejmě tu působil dojem z pozdějších fází nacistické okupace, kdy již byla protektorátní vláda pouhou nevýznamnou agenturou okupační moci, a dost možná, že objektivnímu přístupu bránil podvědomý národní stud z kolaborace – jakýsi český „Bewältigungsproblem“. Historický rozbor háchovské politiky byl jakési národní tabu; význam Háchovy garnitury byl po léta nedoceňován dokonce i v negativním smyslu: historiografie nekonstatovala ani fakt, jak háchovská politika brzdila rozšiřování odboje a radikalizaci jeho forem. Bylo proto pokrokem, když koncem padesátých let skupina vojenských historiků, jejímž mluvčím byl Oldřich Janeček, zdůraznila – s odkazem na soudobé již mínění Gottwaldovo –, že problém tzv. háchovštiny je klíčem k pochopení některých negativních rysů českého odboje.⁴⁴ Tento názor byl postupně všeobecně přijat a dále rozvíjen. Historiografie počátku šedesátých let pokračovala v tomto zjednodušujícím a generalizujícím přístupu k problému a doplnila ho důrazem na třídní motivaci háchovské politiky.⁴⁵ V druhé polovině šedesátých let, když se vedle dosavadní „ideologizující“ historiografické školy prosadila nová generace „pozitivistická“, reprezentovaná v tomto odvětví práce především Tomášem Pasákem, byl celý problém nastolen znovu a v nové úrovni. Pasák přinesl množství důkazů o protiněmecké pozici generála Eliáše jako vedoucího představitele protektorátní vlády a o jeho

44 Oldřich Janeček, *Se zbraní v ruce*, Praha, Naše vojsko 1957, s. 42–61.

45 Příkladem toho jsou například citované práce Králový (viz pozn. 1 na s. 9).

přímé účasti na odboji. Pasákovy práce jsou nepochybně východiskem zcela nového přístupu k problému.

Po mém soudu však Pasák své objevy nedomyslel do konce, a to mu zabránilo vytvořit soustavnější a celkovější nový obraz tohoto úseku okupačních českých dějin. Ve své polemice s předchozími koncepcemi se omezil povětšinou na osobu generála Eliáše, jehož v jakési rehabilitační snaze vytrhl z kontextu garnitury, jejímž byl Alois Eliáš reprezentantem; z Pasákova jednostranného výkladu vypadly také všechny kontroverze mezi Eliášem a odbojem, jakož i základní fakt, že i Eliáš – stejně jako všichni kolem něho – vedle své odbojové a opoziční činnosti také (a především) se podílel na ovládnutí země ve prospěch nacistického hospodářství.⁴⁶ Na tomto místě ponechávám stranou, že přístup k věci tu velmi úzce souvisí s kategorizací národních duchovních hodnot – zde se nám jedná o jiný problém.⁴⁷ Chci poukázat, že jednostranná rehabilitační snaha zabránila Pasákovi prolomit kruh převzaté dogmatické představy, že existuje hluboký příkop mezi dvěma protívami, které se navzájem popírají – mezi „kolaborací“ a „odbojem“. Jednostranná rehabilitační snaha diktovala Pasákovi, aby nesoulad mezi fakty a starou koncepcí řešil prostým přeřazením Eliáše z jednoho tábora do druhého a ponechal nedotčenu starou představu, že mezi jedním a druhým nepřátelským táborem jsou nejen příkopy, ale i pole nikoho, jemuž se jinak říká „neangažovaný střed“.

46 O těchto otázkách pojednává podrobně má polemika s Tomášem Pasákem v 5., 6. a 9. čísle *Dějiny a současnosti*, 1968. [Jan Tesař, „Záchrana národa“ a kolaborace, *Dějiny a současnost* 10, 1968, č. 5, /květen/, s. 5–9. Viz v tomto svazku s. 291–302. Tomáš Pasák, Generál Eliáš a problémy kolaborace, *Dějiny a současnost* 10, 1968, č. 6, /červen/, s. 33–37. Jan Tesař, Spor o hrdinu naší doby, *Dějiny a současnost* 10, 1968, č. 9, /říjen/, s. 44–45. Viz v tomto svazku s. 304–307.]

47 O podrobnější rozbor Pasákových prací také z tohoto hlediska pokouším se v rozešnější práci *Protiněmecká opoziční jednota na počátku okupace*, zařazeno do sborníku *Z počátků odboje*, jenž byl sestaven na podzim 1967 a je v tisku. [*Z počátků odboje*, Praha, Naše vojsko 1969, s. 449–517. Viz v tomto svazku s. 77–153.]

Mám v úmyslu přesvědčit laskavého čtenáře, že taková představa je od základu nesprávná, že tu není žádná tvrdá a pevná linie mezi oběma tábory (tím méně pak pole nikoho), a že naopak oba „tábory“ se nejen překrývají, nýbrž na počátku dokonce splývají. Namísto staré představy dvou opevněných táborů dovoluji si nabídnout mikroskop, kterým možno pozorovat pohlavní dělení buňky: původně jednotné těleso, složené z aktivního jádra a obalující je pasivní protoplazmy, prochází složitým procesem – chromozomy v jádře se nejprve stavějí do různých rovin, pak se rozestupují, soustřeďují se kolem polarizačních tělísek, oba chumly se navzájem stále více vzdalují, na různých koncích protahující se buňky se vytvářejí dvě jádra, z nichž každé získává pro sebe část původně společné protoplazmy a vyděluje se proti druhému jádru a jeho protoplazmě jako vůči cizímu tělesu. Náš proces neodpovídá docela tomuto schématu, je poněkud složitější zejména co do protoplazmy, která v našem případě nějak příliš dlouho váhá, odmítá se zařadit tam či onam, ponechávajíc jádra jaksi osamocena a toužíc vyhranit se samostatně vůči oběma. To však budiž laskavým čtenářem přehlédnuto jakožto zjevná licentia poetica seu biologica.

Nabízená biologická představa otevírá cestu nejen k objektivnímu vysvětlení historické funkce Háchovy reprezentace, nýbrž je též východiskem k úplně novému pohledu na duchovní stav české společnosti té doby, na povahu odboje a jeho místo ve společnosti, a také na charakter německého okupačního režimu v jeho první fázi.

Háchova cesta do Berlína, jeho podpis na nočním komuniké i jeho rádoby chytráctví, s nímž poukazoval na nezávaznost vynuceného aktu, na to, že právně trvá česká suverenita, poněvadž ta by mohla být dotčena jen ústavní cestou, což se nestalo, zatímco neústavní cestou on nešel, poněvadž „není schopen protiústavního činu“ – to vše je jistě důkazem jakéhosi právního kreténismu v politice, neuvěřitelné naivity, která nechápala, že Hitlerovi nejde o zdů-

vodnění právní, nýbrž o politický knock-out. Odmyslíme-li si tuto naivitu, která je jistě charakteristická právě pro tuto osobnost, nemůžeme nekonstatovat, že řešení z 15. března je jen logickým důsledkem a pokračováním kapitulace Benešovy. Není tu snad třeba poukazovat na reálné možnosti obrany na jaře 1939 ve srovnání s podzimem 1938. Musíme však vidět, že je tu především stejná motivace obou kapitulací: vyhnout se nejhoršímu – tj. osamocenému zápasu s invazorem, zachránit neporušené národní síly, vyčkat lepších časů, vykoupit se vynucenou loajalitou, snažit se, aby to stálo co nejméně... Tuto skutečnost ostatně sám Beneš uznal a *původně* také Háchu za tento jeho čin nijak neodsuzoval – nejen z důvodů taktických.

Obdobně se zachovala také oficiální česká politická reprezentace. Nejcharakterističtější je tu postup Nečasův: „Změna hluboká, do základů našeho státu jdoucí, ponořila nás všechny dnes do nehlubšího přemýšlení o budoucnosti našeho národa. [...] Oč teď v první řadě jde, jest, abychom přemohli svou bolest svojí rozvahou, abychom nepředloženými citovými výbuchy svého žalu nezhoršili politickou situaci svého národa. [...] zachovejte klid, pracujte a vydržte nyní, co osud přinesl. [...] musíme [se] správně a rychle orientovat v životním prostoru, který zbývá našemu národu. Jsme teď malou zemí [...]. Bez spolupráce s Německem, svým největším sousedem, bychom neuhájili své existence. Žijeme uprostřed německého národa, obklopeni kolem dokola německým lidem. Máme s ním sta společných zájmů hospodářských, sociálních i kulturních. Proto náš vlastní zájem vede nás ke spolupráci s německým lidem.“⁴⁸ Tato slova odezněla v pražském rozhlase dne 15. března 1939. Znamý socialistický předák a oblíbený děl-

48 *Kapitoly z dějin Čs. rozhlasu*, Praha, Studijní oddělení Čs. rozhlasu 1966, č. IV., s. 230-231.

nický funkcionář, pozdější vysoký úředník protektorátního režimu a současně člen ilegálního Politického ústředí domácího odboje a nakonec člen londýnské emigrační vlády – ing. Jaromír Nečas jako jeden z vůdců demokratické a socialistické opozice proti pravičácké a na spolupráci s Německem orientované Beranově agrárnícké vládě se toho dne agilně zasadil za její udržení. V udržení dosavadní legální vlády viděl záruku, že se podaří *zabránit nejhorsšímu* – že se totiž uchová pro český národ co nejvíce autonomních institucí a že se nevydají do rukou českých fašistů.

Aby k tomu přispěl, neváhal Nečas dokonce vstoupit do tvořícího se Gajdova fašistického Národního výboru, jehož původním cílem bylo převzít autonomní moc s požehnáním okupantů do rukou českých fašistů. Nečas tomu chtěl zabránit, a pokud by se to nepodařilo, mít možnost novou vládu ovlivňovat v národním českém, demokratickém a dělnickém zájmu.⁴⁹ Tento zdánlivě kuriózní postoj Nečasův je ve skutečnosti charakteristický pro rozhodující většinu nejen politiků, ale možno říci i celého národa. Nezapomeňme, že 15. března neproběhl v evropské situaci charakterizované mnohonárodní aliancí proti německým utlačovatelům, nýbrž za lhostejnosti světa nad pádem vnitřně rozvráceného a již života neschopného torza českého státu. Zachovat co se dá, ať i za vysokou cenu, se zdálo příkazem doby. Nikdo nemohl znát budoucí vývoj, a mnichovská zkušenost rozhodně k žádným nadějím neopravňovala.

Také nacistický postup během tří týdnů přechodného období měl své dalekosáhlé důsledky v postoji českých politiků i širokých vrstev českého národa. Události ze 14. března, následující noci a jitra musely na první pohled vyvolávat obavy z nejhorsího.

Vždyť tak ve dvou dnech došlo k rozdělení nejen českých zemí a Slovenska, nýbrž i k faktickému vzájemnému oddělení Čech

49 *DHČP*, díl I., s. 154–156.

a Moravy! Neprodleně prováděná preventivní zatýkání (Aktion Gitter) hrozila nástupem bezuzdné policejní zvěle. Fašistická spodina, svým počtem a autoritou v národě nepatrná, se snažila využít situace a v hlučných pouličních skandálech se hlásila o svůj podíl na správě země z milosti okupanta. Ač byl Hitlerův výnos o Protektorátu zveřejněn a o formě nadvlády nad českými zeměmi rozhodnuto, udržovali okupanti po tři týdny o osudu země nejistotu. Ať to bylo jejich rafinovaným záměrem, či ať k tomuto podezření vede historika faktický průběh událostí, je skutečností, že tato atmosféra nejistoty přechodného období pracovala pro nacisty. Nacistické vojsko záměrně vytvářelo dojem, že s Němci by bylo možno vyjít: německé polní kuchyně vyvážely pro české nezaměstnané, posádkové hudby pořádaly na náměstích českých měst koncerty českých písní, němečtí vojenští velitelé vzdali čest hrobu československého Neznámého vojína. Přísně se čelilo všem pogromistickým náladám německé menšiny.

V této situaci vystoupil – zdánlivě již dvacetiletou samostatnou státní existencí zasutý – staletý komplex české politiky i charakteristický rys českého národního vědomí vůbec: komplex *přizpůsobení se mocnějšímu sousedu*. Realita evropské situace i skutečného poměru sil vyžadovala si realistického závěru. Národ byl svými dějinami pro tuto situaci adaptován a jeho dřívější reakce vytvářely tradici, kterou nyní mobilizoval ke své obraně.

Čeští *vlastenci*, kteří se probírali z otřesu 14. a 15. března, byli hnáni horečným úsilím „zachránit co se dá“, zabránit tomu nejhoršímu. Zděšení nad hlubokou propastí, v níž se národ ocitl, reakce na tento pocit, diktující okamžitě jednat, nacistické sliby o možnostech autonomního vývoje a současně dlouhá nejistota, zda se tuto autonomii *podaří uhájit*, způsobily, že se na přelud uchování tak zvané protektorátní autonomie upnuly české naděje. Národ zrazený svými spojenci, předložený na milost svému „úhlavnímu nepříteli“ a zbavený jakékoli perspektivy dostal cíl svého usilování. Nabylo konkrétní podobu snahy o udržení výkonu správní moci

v rukou českých správních úřadů a o uchování národních institucí a organizací; současně se zdálo nutným čelit tomu, aby tyto orgány a instituce, budou-li nadále trvat, nebyly okupantem odevzdány do rukou českých fašistů. Malý cíl malého národa! Je logické, že v daných poměrech vykupoval se zdar tohoto svým záměrem vlasteneckého úsilí loajalitou k německé vojenské okupační moci. Argumentem měla tu být bezvadná kázeň, s níž se všechno české obyvatelstvo podřizuje dosavadní správě, a její bezvadný chod. Okupanti (jak se zdá, záhy) pochopili tuto situaci a výhody, které jim nabízí: pro celou jejich politiku v dobyté zemi v prvních týdnech okupace je nejcharakterističtější právě ustavičné podněcování fašistických kraválů a současně jejich potlačování jakoby na žádost loajálních „vládních“ Čechů. Tak se již od prvního dne okupace zaplétala osudová oprátka loajality, která pak po mnoho měsíců svírala českou rezistenci a která byla nadlouho její brzdou.

Vývoj událostí koncem března a v dubnu dával zdánlivě za pravdu naději, že „ukázněným“ a neprovokujícím postojem, který vezme na vědomí neblahou skutečnost a realisticky se jí přizpůsobí, bude možno dosáhnout reálného okamžitého cíle: uchování autonomie. To mělo ovšem své důsledky i pro vzájemný poměr jednotlivých směrů uvnitř českého národa. Jakmile převládlo přesvědčení, že je potřebí zachránit, co se ještě dá, tu dřívější ostré politické boje nahradil všeobecný pocit národní jednoty a solidarity, považované za rozhodující zbraň národního kolektivu v jeho obraně proti všeobecně nenáviděným okupantům. Z této jednoty nebyli v této době ještě vylučováni čeští podílníci 15. března – háchovci. Tváří v tvář možnosti úplného zrušení českých autonomních institucí či jejich ovládnutí fašistickou spodinou stalo se naopak obecným národním zájmem, aby Hácha a jeho lidé setrvali ve výkonu svých funkcí, a to samozřejmě napomáhalo k rozšíření iluzí o jejich protinacistickém postoji. Avšak i Hácha sám a jeho kruh měli v té době nemalé iluze o možnostech loajálního, přitom však národně obranného postoje. Domnívali se, že vše závisí na uchová-

ní existence českých institucí a na izolování fašistické spodiny; podaří-li se to, bude-li česká správa bezvadně pracovat a zachová-li podle litery i ducha Hitlerova výnosu loajalitu k Říši, nebude – jak se jim zdálo – mít Německo žádného důvodu sahat na českou autonomii. Českému národu bude tak v nejhorší bouři zachráněn významný prvek jeho státoprávního snažení, který mu ulehčí *přečkat* nejhorší; tím se pak nijak nevyloučí, nýbrž naopak usnadní možnost, že „s prvním jara vanem jak podupaná tráva znovu vstanem“. Tehdejší lidé nemohli ještě znát, co je nacismus. Na časy, které nastávaly, hleděli pod dojmem vzpomínek na černožlutou monarchii a idylickou činnost tehdejší české opozice. To způsobilo, že žalostná iluze o možnosti národně obranářské opozice nebyla spatřována jako zrada: po mnichovském otřesu, zradě spojenců, kteří viditelně vyklidili střední Evropu Hitlerovi, a po odtržení Slovenska bylo zřejmé, že český stát jako samostatný nemůže déle trvat a že úprava poměru k Německu je životní nutností... To vše napomohlo ke vzniku dalšího paradoxu této spletité doby: z háčovské vlády národní zrady se stala v představách značné části české společnosti vláda národní obrany.

Záležitost s národní zradou vlády ostatně nebyla ani *objektivně* tak zcela jednoznačná, a v budoucích týdnech se měla stát ještě problematičtější. Nejistota kolem nového uspořádání českých záležitostí skončila jmenováním a příjezdem říšského protektora a zdánlivým uklidněním. Souběžně se konsolidovala česká „autonomní“ administrativa, nad níž se až do té doby vznášely otazníky. Dosavadní československé správní úřady převzaly po zrušení vojenské okupační správy zdánlivě všechnu moc znovu do svých rukou a dne 27. dubna byla pak jmenována nová protektorátní vláda v čele s generálem Eliášem. To bylo chápáno především jako důkaz, že se podařilo autonomii uhájít, a současně bylo považováno za vítězství i složení vlády. Byli v ní nepochybní obhájci českých národních zájmů. Pokusy českých fašistů dostat se k autonomní výkonné moci byly odrazeny. Zorganizoval se i autonomní